

Türküstan

www.turkustan.az

Sevda İsmayıl "Azadlıq Radiosu"

Mayda qeyd edilən Qələbə Günü Azərbaycan mühacirət tarixinə aid bilinməyən və ya unudulmuş gerçəkləri üzə çıxarmaq baxımından da önəmlidir. "Çapar" tarix dərgisinin baş redaktoru, tədqiqatçı Dilqəm Əhmədinin "Sənin Abo" kitabı bu üzədən ayrıca diqqət çəkə bilər. Müəllif öncə Fətəlibəyli-Düdənginski kimliyini təkrar xatırlatmağı gerekli bildi:

(əvvəli ötən sayımızda)

- Sağ qalmaq üçün almanların təşkil etdiyi legionlara qatılanları "vətən xaini" adlandıranlar da var, hətta "milli mücadilə qəhrəmanları" deyən də. Sizcə, doğru yanaşma necə olmalıdır? İkinci Dünya savaşında qələbə gününü qeyd edərkən onlara necə yanaşılmalıdır?

- Azərbaycan SSR dövründə bu şəxslərə birmənalı "vətən xainləri" deyiblər. İndi də bu ifadəni işlədənə var. Başda dediyim kimi, mənim üçün bunlar önəmli deyil. Ölkəmizdə SSRİ doğumlu böyük nəsil var. Onlar üçün 9 May qələbə günüdür. Rəsmi də bayramdır. Bu baxımdan əksəriyyət kimi mən də həmin şəxslərin düşüncələrinə hörmət edirəm. Həqiqətən də, alman faşizminin məhv edilməsi bəşəriyyət üçün qələbə günüdür. Bu qələbədə insanımızla, sərətimizlə biz də böyük işlər görmüşük, amma imperiya tərəfindən ləyiqincə qiymətləndirilməmişik. Sanki qələbəni təkə rus xalqı qazanıb. Burada bir məsələ də var ki, 9 May artıq çox keçmişdə qalıb, istər-istəməz, keçmiş imperiyanın qalıdır. Ona görə də mən şəxsən bayram kimi qeyd edilməsini istəmirəm. Bizim indi tarixi Zəfər günümüz var. Sırf keçmişə yönəlmiş bayram günü tərtib etmək istəyirikse, Berlinin alındığı günü yox, Bakının azad olduğu 15 sentyabr tarixini rəsmi tətil və bayram elan etmək daha doğru olar. Legionerlərə gəlincə, unutmayaq ki, Stalinin bir əm-

məsləyə keçmişdə qalmış tarixi hadisə kimi yanaşılmalıdır.

- Düdənginski və onun legiondakı dostları Türkiyəyə gələndən sonra Məhəmmədəmin Rəsulzadəyə müxalif fəaliyyət göstərirlər. Bu onların siyasi sərişəsizliyindən, hərbiçilərə xas kəmhövsələlikdən, ya sizcə, nədən irəli gəlir?

- Fətəlibəyli Rəsulzadədən gənc olub. Hərbiçi və olduqca iddialı idi. Bildiyiniz kimi, o dövrdə mühacirlər özlərini "köhnələr" və "yenilər" deyə ikiye ayırmışdılar. Fətəlibəyli "yenilər"i təmsil edirdi. Yenilər də onu tanıyırdılar. Üstəlik, 25 illik sovet təbliğatı yeni nəsil azərbaycanlılarında Rəsulzadə ilə mənfi münasibət də yaratmışdı. Rəsulzadə, təbii ki,

"Qalib dövlətlər Düdənginskiyi faşist saymayıb"

Dilqəm Əhməd: "Fətəlibəyli öldürüldüyü zaman həmin gündəlik ələ keçirilib"

artıq ömrünün ən müdrik çağında idi, zəngin təcrübəsi vardı, bu baxımdan almanların vədlərinə inanmayacaq qədər kamil şəxsdi. Həmçinin Azərbaycanın müstəqil olacağına dair zəmanət almadan əməkdaşlığı anlamsız sayırdı. Bu baxımdan almanlar onun şərtlərini qəbul etmədiklərindən o da heç bir əməkdaşlığa get-

nin rəhbəri olmaq almanların azad etdiyi Azərbaycanın lideri olmaq demək idi. Bu baxımdan Fətəlibəyli bu vəzifəni Rəsulzadəyə güzəştə getmək istəmədi. Onu yaşlı və yorğun sayırdı. Amma ömrünün heç bir mərhələsində səhvə yol verməyən Rəsulzadə bu məsələdə də haqlı çıxdı. Süleyman Təkinər, Məhəmməd

deyil, sırf tədqiqatçı marağı, tarixçi yanaşması ilə qərar verdik. Tarix elminə marağı olan hər kəs üçün olduqca faydalı olacaqdır. Çünki həmin qaçqınlar azərbaycanlı olublar. Onların arasında Türkiyəyə qayıtdıqdan sonra böyük uğur əldə edən şəxslər var. Əhməd Yaşat, Ağamirzə Mirzəli, Sultan Hacıoğlu kimi həkimlərimiz olub. Məhəmməd Kəngərli kimi Azərbaycan istiqlal mübarizəsinin bayrağıdır. Bu şəxslər çox önəmlidirlər. Digər tərəfdən, Fətəlibəylinin əli bir nəfər də olsun azərbaycanlının qanına batmayıb. Amma əli yüzlərlə azərbaycanlının qanına batan Mirzəfər Bağirov haqqında onlarla mədhiyyə kitabları yazılıb, kitab mağazalarında vitrinləri bəzəyir. Əlbəttə, mən buna qarşı deyiləm. Mirzəfər haqqında da kitablar yazılmalıdır. Amma tarix metodologiyasına əsaslanaraq. Məsələn, bu kitabla yanaşı, həmçinin Ruslan Rəhimovla birgə "Beriya müəmması" adlı kitab da çap etmişik. Orada beş Müsavat liderinin Beriya haqqında müsahibəsi var və ilk dəfədir təqdim olunur.

P.S. Legioner ifadəsinin izahı "Sənin Abo" kitabında belədir: "Müharibənin amansızlığı, əsirlilik, aclıq, sürgün kimi hadisələr savaş əsnasında fərdlərin müəyyən qərarlar verməsini şərtləndirir. Həyatını xilas etmək, gənc yaşda öl-məmək, yenidən vətənə qayıtmaq düşüncəsi 150 minə yaxın azərbaycanlının Almaniyaya cəbhəsinə keçməsinə səbəb olub. Elmi ədəbiyyatda legionerlər kimi adlandırılan bu şəxslərin mücadiləsini cəmiyyət birmənalı qarşılamayıb, onlara "vətən xaini" yarlığı da yapışdırıb. Zamanla yeni mənbələr üzə çıxdıqca, onların Almaniyadakı və müharibədən sonrakı fəaliyyəti araşdırıldıqca bu fikirlər yumşalmağa, əslində, hər iki cəbhədə həlak olan insanların dünyanı ələ keçirmək uğrunda mübarizə apararaq iki diktatorun qurbanları olduqları qəbul edilməyə başlanılıb. Məhz bu səbəbdən İkinci Dünya müharibəsində iştirak etmiş Məhəmməd Kəngərli müzdlü əsgər mənasına gələn legioner kəlməsinin işlədilməsini doğru hesab etməyib. Çünki əksər xatirələrdən də görüldüyü kimi, əsirlərin Almaniyada ordusundakı xidməti könüllü, müzdlü deyil, ölümdən qurtulmaq üçün məcburi şəkildə olub".

Fətəlibəyli Rəsulzadədən gənc olub. Hərbiçi və olduqca iddialı idi. Bildiyiniz kimi, o dövrdə mühacirlər özlərini "köhnələr" və "yenilər" deyə ikiye ayırmışdılar. Fətəlibəyli "yenilər"i təmsil edirdi. Yenilər də onu tanıyırdılar. Üstəlik, 25 illik sovet təbliğatı yeni nəsil azərbaycanlılarında Rəsulzadə ilə mənfi münasibət də yaratmışdı. Rəsulzadə, təbii ki, artıq ömrünün ən müdrik çağında idi, zəngin təcrübəsi vardı, bu baxımdan almanların vədlərinə inanmayacaq qədər kamil şəxsdi. Həmçinin Azərbaycanın müstəqil olacağına dair zəmanət almadan əməkdaşlığı anlamsız sayırdı. Bu baxımdan almanlar onun şərtlərini qəbul etmədiklərindən o da heç bir əməkdaşlığa getmədi.

yıtdığı zaman öldürüləcəyini bilən adam bu addımı atardı mı? Əsir düşənlər, alman cəbhəsində vuruşanlar da bizlərin ata-babalarımızdır. Mənim iki babam müharibədən qayıtmayıb. Axı İrəvanda yaşayan mənim dedələrimin Rusiya-Almaniyaya müharibəsində nə işi vardı? Hamısını zorla aparmışdılar cəbhəyə. Ona görə də bu

mədi. Halbuki Almaniyanın Türkiyədəki səfirinin hesabatına görə, Rəsulzadə hər iki Azərbaycanın ən böyük lideri idi, yeni Cənubi Azərbaycanın da. Amma Fətəlibəylinin başqa yolu yox idi. Hərbiçi kimi o, Azərbaycanın müharibə yolu ilə azadlığa qovuşmasından sonra onun rəhbəri olacağına inanırdı. Milli Birlik Komitəsi-

Kəngərli kimi məşhur legionerlər də Rəsulzadənin yanında yer aldılar. Yeri gəlmişkən, "legioner" ifadəsi ilə bağlı da kitabda izah verilib.

- Düdənginski kimilərinin həyatını öyrənmək, mühacirlərin əsir və sonrakı yaşamlarını dəqiqləşdirmək bütövlükdə Azərbaycan cəmiyyətinə nə verir? İndinin gənc nəslindən nə qazanır?

- Bilirsiniz, tarix elmində artıq nəinki böyük hadisələr, spesifik kiçik hadisələr haqqında da kitablar yazılır. Alman cəbhəsində vuruşanlarla bağlı Avropada da kitablar yazılıb, yazılmaqdadır. David Motadelin "İslam və nasistlər" kitabı buna nümunədir. Patrik von Zur Mühlenin bu mövzuda ötən əsrin 60-cı illərində yazdığı elmi işi var. Amerika institutlarında səs yazıları, müsahibələr, fotoşəkillər, sənədlər var. Belə mövzular vaxtaşırı maraqlıdır. Bu baxımdan, əvvəldə dediyim kimi, bu kitabı hazırlayarkən cəmiyyət nə düşüncə, faydası nə olar məntiqi ilə

Oxu, oxut, abunə ol!